

Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine

ENI Cross-border Cooperation Programme
2014-2020

PARTNERSHIP
WITHOUT BORDERS

**ВІДКРИТІ КОРДОНИ ДЛЯ
ДИКОЇ ФАУНИ В КАРПАТАХ**

ВОВК
Посібник для...

www.openbordersforbears.com

Співфінансується Європейським Союзом

© WWF-Румунія, ГО РахівЕкоТур, Національний парк Аггтелек, SOS/BirdLife — Контент можна відтворювати лише в некомерційних та освітніх цілях із забезпеченням правильного посилання на джерело.

Бая-Маре, 2021

Координаторка: Олександра Пушкаш, WWF-Румунія

Автори: Олександра Пушкаш, Калін Арделян, Андрій-Тарас Башта, Адам Сабо, Ленка Паулікова

Карти: WWF-Румунія, ГО РахівЕкоТур, Національний парк Аггтелек, SOS/BirdLife

Коректура: Мірадона Крізбай, Олександра Пушкаш, Олександра Вердеш, Сузанна Тимочко, Жофія Сабадош-Лукач, Зузана Лацковичова

Графічний дизайн, верстка та друк: S.C. ELSYLINE S.R.L.

Посібник розроблено в межах проєкту «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах».

Проєкт реалізовується філією WWF-Румунія в Марамуреші (Румунія) у партнерстві з ГО РахівЕкоТур (Україна), Національним парком Аггтелек (Угорщина) та SOS/BirdLife (Словаччина).

Проєкт «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах» стартував 1 жовтня 2019 року та фінансується Програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ENI 2014-2020 терміном на 30 місяців. Загальна вартість проєкту становить 1 550 871,83 євро, з яких 1 395 784,63 євро — внесок Європейського Союзу.

Матеріал підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу. Його зміст є виключною відповідальністю WWF-RO і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу.

Вебсайт програми: www.huskroua-cbc.eu

Заснований у 1961 році, Всесвітній фонд природи WWF є однією з найвпливовіших природоохоронних організацій і має представництва у більш ніж 100 країнах світу. Глобальна місія WWF — зупинити деградацію навколишнього середовища та побудувати майбутнє, в якому люди житимуть у гармонії з природою.

Детальніше на: www.wwf.ua

ЗМІСТ

ВОВК

1. Передмова
2. Про проєкт
3. Роль екологічних коридорів у здоровій екосистемі
4. Великі хижаки
 - 4.1 Вовк
 - 4.1.1 Значення
 - 4.1.2 Опис
 - 4.1.3 Поширення
 - 4.1.4 Сліди
 - 4.1.5 Парування та розмноження
 - 4.1.6 Загрози
 - 4.1.7 Зустріч з вовком
 - 4.1.8 Полювання та браконьєрство
5. Висновки

ПЕРЕДМОВА

“

Вовк був поширеним хижаким на європейському континенті. Протягом історії в багатьох культурах його шанували як святого, але були місця, де вірили, що він втілення самого диявола. Релігія відіграла велику роль у створенні негативної репутації вовка, у Святому Письмі його називали символом жадібності та зла. Лише святий Франциск Ассізький намагався стати миротворцем, захищаючи “страшного вовка”, що наводив жах на італійське місто Губбіо.

“Veni huc, frater lupe, et ex parte Jesu Christi tibi praecipio, quod nec mihi nec alteri noceas”. “Іди сюди, брате вовчику, заклинаю тебе Ісусом Христом, ти не заподієш шкоди ні мені, ні комусь іншому”.

Завдяки своїй здатності адаптуватися, вовк може жити у надзвичайно різноманітних природних середовищах Євразії та Північної Америки. Протягом останніх століть через безжальне винищення та деградацію середовища проживання його популяція значно скоротилася, а територія поширення стала фрагментованою. Та протягом останніх двадцяти років, завдяки збільшенню чисельності популяцій в регіонах, де він зберігся, вовк розселяється на нові території як у Центральній, так і в Західній Європі.

Адам Сабо,

експерт з великих хижаків, Національний парк Аггтелек.

ПРО ПРОЄКТ

У Карпатському регіоні мешкає більше третини загальної кількості великих хижаків з приблизно 12 000 вовків, 17 000 ведмедів і 9 500 рисей Європи (не враховуючи Росію). Вважається, що у Центральній та Південно-Східній Європі живе близько 8 000 бурих ведмедів. Цим ссавцям, що охороняються законом і є важливими як для довкілля, так і для культури, загрожує не лише браконьєрство, а й фрагментація та зменшення середовища проживання, викликане хаотичною забудовою та розвитком інфраструктури. Великі хижаки в регіоні часто перетинають державні кордони в пошуках їжі та партнерів, тому важливо зберегти ці великі та складні екосистеми, що слугують шляхами переміщень тварин і пролягають через адміністративні межі.

Охорона природи є важливою не лише для диких видів, а й для місцевих громад, добробут яких залежить від чистого повітря, води, родючого ґрунту та стабільного клімату. Ці екослуги можливі завдяки біорізноманіттю і сталим зв'язкам в екологічній мережі. Підтримка та покращення екологічних зв'язків захищає не лише дику природу, а й всю екосистему, від якої залежить людина.

Партнери проєкту з чотирьох країн (WWF Дунайсько-Карпатська програма Румунія – філія Марамуреш, Словацьке орнітологічне товариство SOS/BirdLife, ГО РахівЕкоТур з України, Національний парк Аггтелек з Угорщини) вирушили в динамічну подорож під назвою “Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах” www.openbordersforbears.com, щоб реалізувати проєкт для забезпечення транскордонного екологічного зв'язку між середовищами існування тварин. Проєкт, що фінансується Програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ENI 2014-2020 (<https://huskroua-cbc.eu>), має на меті покращити екологічну сполученість у чотирьох країнах і підтримати комплексне управління середовищем проживання вовків, ведмедів та рисей.

Цей проєкт є продовженням проєкту WWF-Румунія “Відкриті кордони для ведмедів у румунських та українських Карпатах”, що був реалізований у 2012-14 роках. У його межах створено першу мережу екологічних коридорів у регіоні Мармарош (територія в районі кордону між Румунією та Україною). На відміну від першого проєкту, де ключовим видом був ведмідь, у другому систематичний моніторинг буде проводитися за трьома великими хижакми — ведмедем, вовком і риссю, а виявлення екологічних коридорів буде здійснене також у Словаччині та Угорщині. Великі хижаки знаходяться на вершині трофічної піраміди. Якщо їх популяція підтримується в оптимальній кількості, то й для інших видів тварин буде збережене відповідне якісне середовище існування.

ЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ КОРИДОРІВ У ЗДОРОВІЙ ЕКОСИСТЕМІ

Мережа екологічних коридорів у Карпатах має бути цілісною системою природних або напівприродних елементів ландшафту для управління, підтримки або відновлення екологічних функцій природних екосистем і як засіб збереження популяцій видів дикої фауни. Водночас вона має забезпечити достатні можливості для сталого використання природних ресурсів.

Процес проєктування мережі екологічних коридорів в межах Карпат ґрунтується на природних потребах великих хижаків та їх середовища існування. Великі хижаки є парасольковими видами, для виживання їм необхідні великі території. Збереження середовища існування великих хижаків забезпечить придатним життєвим середовищем численні види тварин, що живуть поруч з ними, а захист життєздатних популяцій — збереження інших видів. Саме тому під час проєктування регіональних екологічних мереж треба орієнтуватися саме на потреби великих хижаків.

Структурні елементи екологічних коридорів:

Ключові території: великі території природного або напівприродного середовища існування, які відповідають вимогам для постійного проживання парасолькових видів. Для великих хижаків це, як правило, лісові території. Встановлено, що розмір ключової території не повинен бути меншим ніж 300 км².

Сполучні території: низка невеликих ділянок зі сприятливим середовищем, яке дикі тварини використовують під час міграції для пошуку їжі та відпочинку.

Міграційні коридори: ландшафти різних розмірів, форм і рослинності, які поєднують основні зони та дають змогу видам мігрувати. Ширина коридору не повинна бути меншою, ніж 500 м.

Критичні зони (вузькі місця): фрагменти коридорів зі значними обмеженнями проникності для цільових видів через наявність різних типів бар'єрів (наприклад, огорожа, рілля, автомагістраль тощо).

Типи бар'єрів, що порушують екологічні коридори:

наземні (автомобільна та залізнична інфраструктура, туристичний комплекс, гірськолижний курорт тощо),

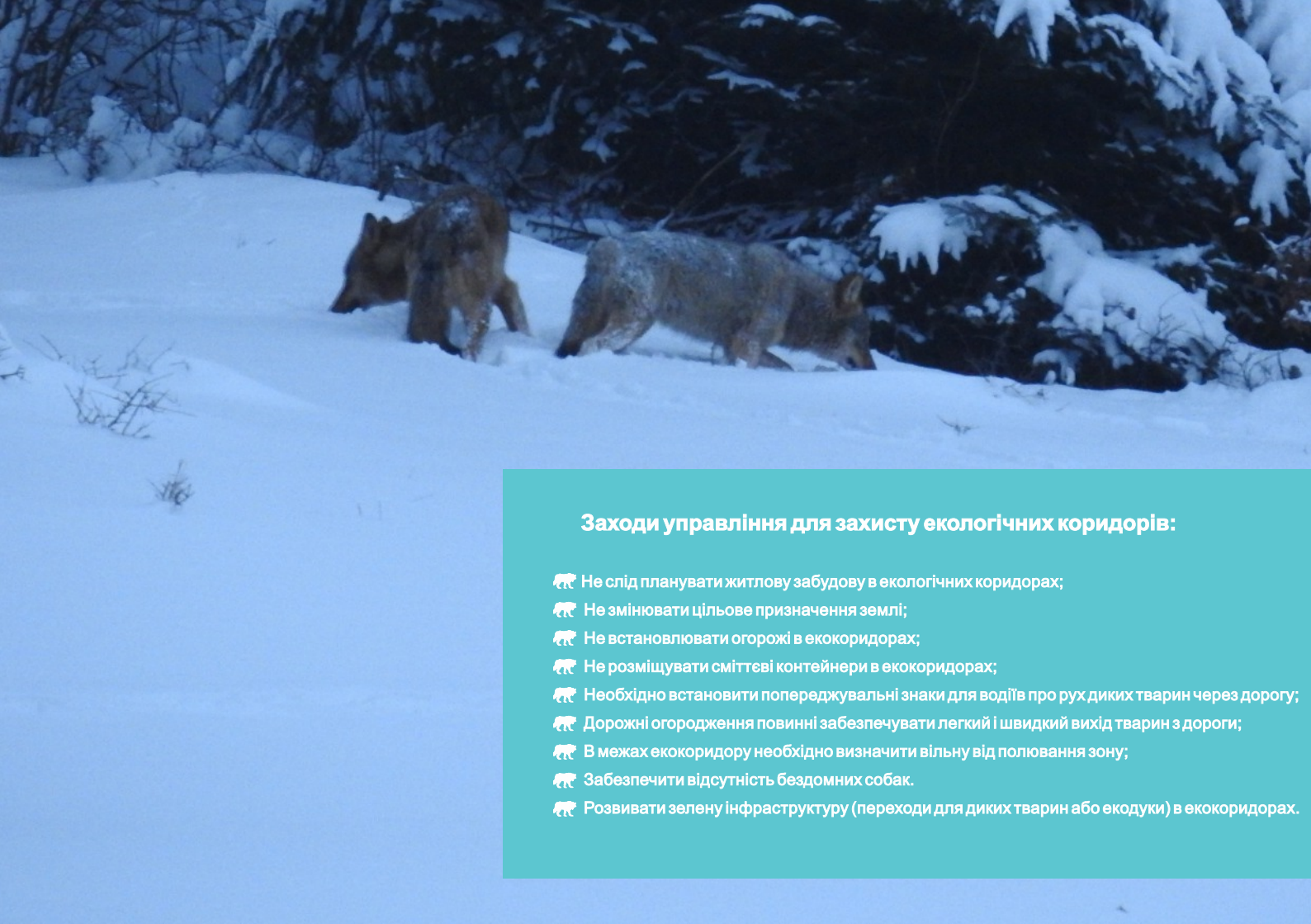

водні (гідроелектростанції, пороги, дамби, водозбори тощо),

повітряні (одними з найпоширеніших перешкод для птахів є вітрові електростанції, лінії електропередачі та високі будівлі).

Заходи управління для захисту екологічних коридорів:

- Не слід планувати житлову забудову в екологічних коридорах;
- Не змінювати цільове призначення землі;
- Не встановлювати огорожі в екокоридорах;
- Не розмішувати сміттєві контейнери в екокоридорах;
- Необхідно встановити попереджувальні знаки для водіїв про рух диких тварин через дорогу;
- Дорожні огороження повинні забезпечувати легкий і швидкий вихід тварин з дороги;
- В межах екокоридору необхідно визначити вільну від полювання зону;
- Забезпечити відсутність бездомних собак.
- Розвивати зелену інфраструктуру (переходи для диких тварин або екодуки) в екокоридорах.

ВЕЛИКІ ХИЖАКИ

Хижак, у більшості випадків — тварина, що харчується м'ясом. Того, хто полює на інших тварин називають хижакон, а того, на кого полюють — здобиччю.

Раціон тварини визначає, де вона знаходиться у трофічному ланцюгу. Кожен такий ланцюг складається з кількох трофічних рівнів, які зображають роль організму в екосистемі. Найвищі трофічні рівні займають хижаки та всеїдні. Всеїдна тварина, наприклад людина, — це організм, який харчується рослинами та тваринами.

Багато м'ясоїдних тварин отримують енергію та поживні речовини, поїдаючи травоядних, всеїдних та інших м'ясоїдних тварин. Ведмідь, вовк, рись — це хижаки, які займають вершину трофічної піраміди. Але не всі м'ясоїдні тварини є хижаками. Деякі з них, відомі як падальники, харчуються трупами інших тварин.

М'ясоїдні тварини відрізняються за формою і розміром, але вони часто мають схожі риси. Наприклад, більшість з них має гострі зуби, пристосовані для захоплення здобичі та розривання м'яса, а також відносно великий мозок. Хижаки мають однокамерний шлунок і просту травну систему, на відміну від травоядних, які зазвичай мають шлунок з кількома камерами та складнішу травну систему.

Хижаки відіграють важливу роль у підтримці балансу екосистем. Вони обмежують надмірне збільшення популяцій їхньої здобичі. Такі падальники, як гриф, допомагають запобігти поширенню хвороб, поїдаючи рештки тварин.

Великі хижакі відіграють значну роль у природі

Ми тільки починаємо дізнаватися, наскільки позитивно вони впливають на навколишнє середовище. Наприклад, ведмеді відіграють важливу роль в удобренні лісів, перетягуючи туші здобичі та залишаючи слід на своєму шляху. Вживаючи фрукти та горіхи, вони розсіюють насіння. Кожна насінина потрапляє у лісовий ґрунт з невеликою кількістю «добрих», що збільшує виживання проростків. Ще одна користь від ведмедів — вони поїдають падло, а також, як хижакі, підтримують чисельну рівновагу в інших популяціях, наприклад, оленів.

Великі хижакі є хорошим індикатором. Щоб вижити, ведмеді, вовки та рисі потребують значних територій. Збереження середовища їх існування приносить користь багатьом іншим видам, включаючи людей. Якщо екосистеми у відповідному стані та здатні підтримувати популяції великих хижаків, то вони також достатньо здорові, щоб забезпечувати людей численними екосистемними послугами.

Ведмеді та вовки протягом тривалого часу зачаровували людей по всьому світу. Вони полонили людську уяву і вплетені в канву міфів, легенд та анекдотів. Великі хижакі є частиною людської культури у незліченній кількості проявів — від стародавніх церемоній і міфів до плюшевих ведмедиків та різноманітних іграшок. У наступних розділах ви можете більше дізнатися про вовка.

BOBK

(Canis Lupus)

ЗНАЧЕННЯ

Втрата однієї ланки харчового ланцюга може спричинити зміни на всіх рівнях екосистеми. Небезпека полягає у тому, що ці зміни не помітні за короткий проміжок часу. Вовк знаходяться на вершині трофічної піраміди, регулюючи структуру та динаміку популяцій трав'яних видів, але при цьому залежить від них. З іншого боку, життєздатність популяцій благородного оленя, козулі чи кабана залежить від різних факторів навколишнього середовища, у тому числі антропогенних. Якщо зменшити масштаб, можна побачити зв'язки в екосистемі й те, як усі компоненти залежить один від одного. Наприклад, відомий випадок, коли після зникнення вовка через деякий час на цій території помітили деградацію рослинного різноманіття. Як виявилось — через збільшення популяцій трав'яних видів, у яких при цьому ще й спостерігалось генетичне виродження. Виникла потреба знайти дієве рішення для розв'язання цієї проблеми. Зрештою, реінтродукція вовка виявилася саме тим рішенням, що природно урівноважує зв'язки в екосистемі.

ОПИС

Вовк (*Canis lupus*) — хижак з родини псових (*Canidae*), до якої належать собака свійський, лисиця, шакал, енотоподібний собака та інші.

Вовк широко розповсюджений у Східній Європі, на Скандинавському півострові, в Росії, на Близькому Сході, в Центральній Азії та у Сибіру, але в цих районах їх щільність, як правило, низька.

Це міцна тварина з довжиною тіла в середньому до 1,5 м, хвоста — до 0,8 м. Вага варіює від 30 до 50 кг, але в деяких випадках перевищує 70 кг.

Хутро вовка складається з двох шарів і має коричнево-сіре забарвлення з різними відтінками. Перший шар — це густе, жовтувато-сіре підшерстя, другий — довга шерсть з чорними кінчиками. Восени в помірних широтах вовк міняє літню "шубку", яка є темнішою за кольором, на світлішу зимову. Це допомагає йому маскуватися на полюванні, стаючи важкопомітним для здобичі.

Вовк — стопоходяча тварина, тобто ступає на пальці лапи. На відміну від рисі, він має кігті, що не втягуються в подушечки лап і тому їх добре видно на слідах, залишених на м'якому ґрунті чи снігу.

Кормовий раціон і зубний ряд вовка типові для хижаків. Вовк всеїдний тоді, коли це необхідно. Він може виживати на фруктах, овочах, навіть, поїдаючи кору дерев, проте перевагу віддає м'ясу. Він поводитьсь і як мисливець, і як падальник, тому є важливим елементом, що підтримує баланс у природі.

Зрілі вовки переважно виють різними тонами, також коротко гавкають, як собаки, щоб подати короткий тривожний сигнал. Вони також гавкають, коли б'ються або травмуються. Маленькі цуценята скавулять. Як правило, самці, особливо старі, виють сильним і глибоким тоном, самки та дитинчата — тонкими, "плакучими" тонами.

Вовк активний переважно вночі. Він остерігається людини й нападає лише у тому випадку, якщо немає іншого вибору (немає можливості відступити, потрапив у пастку, замкнений простір тощо).

ПОШИРЕННЯ

Вовки використовують різні типи середовища проживання — від лісів до пасовищ. Доступність їжі визначає територію, яку займає цей вид. Просторова поведінка вовків залежить від пори року та життєвого циклу. Навесні та влітку вовки більше прив'язані до своїх лігв (якщо розмноження пройшло успішно і вовчиця має дитинчат). Пізніше, ближче до зими, сім'я переміщається до місць групування зимової зграї. Вовку потрібна велика територія, щоб задовольнити свої біологічні потреби — від 10 000 до 500 000 га, навіть більше, ніж ведмедю. У Європі середня щільність вовків становить близько 2 особини на 100 км². Крім того, вони доволі рухливі, в пошуках здобичі можуть легко долати від 20 до 30 км на добу. Уявіть собі, що в Будапешті (столиця Угорщини), наприклад, проживає майже 1,8 мільйона людей на території площею близько 525 квадратних кілометрів. Такого простору вистачить лише для 10 вовків.

СЛІДИ

Під час ходьби вовк ставить свою задню лапу у відбиток передньої. Ланцюжок вовчих слідів має форму рівної лінії, на відміну від собаки, в якого ланцюжок слідів більш звивистий. Пересуваючись зграєю, вовки можуть синхронізувати свій темп і йти рядком слід у слід, особливо по снігу. Тому визначити кількість особин у зграї за слідами можна лише у місцях проходження перешкод, коли вони зазвичай розбігаються. Зазвичай, лише обстеживши групу слідів, можна точно визначити вид, оскільки сліди собак відрізняються від вовчих. Слід вовка складається з 4 відбитків лап — злегка овальної форми подушечки (передні і задні мають відмінності) і чотирьох кігтів. Якщо порівнювати з відбитком лапи собаки, вовчий слід зазвичай довший, бо два середніх пальці розташовані ближче до переду. Крім того, середні пальці та їх кігті розташовані ближче один до одного, ніж у собаки. Сам відбиток лапи виглядає видовженим, а собачий — більш округлим. Розмір відбитка вовчої лапи коливається від 8 до 10 см.

ПАНУВАННЯ ТА РОЗМНОЖЕННЯ

Наприкінці весни поведінка вовків у зграї змінюється. Замість обстеження всієї території, вони здійснюють короткотривалі полювання з вихідної точки у районі розташування нори. Вибір цього місця — привілей вагітної самки. Зазвичай це самка з найвищим рангом — пара самця-лідера зграї (у вовків пари зазвичай залишаються до смерті). Парування відбувається в лютому-березні, після чого вовки залишаються разом, щоб виростити дитинчат. Після семи тижнів вагітності (62-65 днів) на світ народжується від 3 до 10-13 безпорадних, сліпих цуценят, які починають відкривати очі через 12-13 днів. Їх виплекає мати разом з іншими вовками. Через два-три місяці цуценята вже виходять зі зграєю. Лігво їм більше не потрібне, проте вони залишатимуться поруч з батьками ще доволі довго. Тривалість життя вовків до 15 років.

ЗАГРОЗИ

Зменшення та фрагментація середовища проживання негативно впливає на всі види тварин, яким для виживання потрібні великі території. У деяких випадках можуть виникати конфлікти з фермерами через шкоду, яку великі хижаки можуть завдати худобі. Але, попри всі загрози, найбільшою може бути недостатня поінформованість місцевого населення про великих хижаків. Це може провокувати несприйняття людьми присутності вовків, навіть якщо це не викликає конфліктів чи не завдає збитків фермерам.

На світанку, о 5:20 єгер Микола Свистун зустрів вовчицю. Вона переходила місток через потік у національному парку "Сколівські Бескиди" на Львівщині. Тварина не злякалася і впевнено йшла до чоловіка, щоб трохи далі зійти з мосту. Чоловік не рухався і, за його словами, був "наче загіпнотований" побаченим. Вовчиця впевнено перейшла міст і попрямувала у ліс. Що це самка, єгер зрозумів з вигляду її грудей, якими напевне, вона ще годувала вовчєнят.

Інша зустріч відбулася у вересні на світанку біля гори Парашка, коли єгер відпочивав біля джерела. Раптом з лісу на дорогу вийшов вовк, але, помітивши людину, одразу побіг через луг назад до лісу. Також Микола Свистун розповів про ще один випадок, коли він задрімав, відпочиваючи на траверсі. Раптово прокинувшись, він помітив на тій же стежці вовка, який стояв неподалік від нього і дивився в його бік. Вовк втік, злякавшись звуку пострілу у повітря.

— **ЗУСТРІЧ З ВОВКОМ** —

Як поводитися при зустрічі з вовком:

До людей вовк ставиться з острахом. Причиною цього є щорічне регулювання його чисельності. Таким чином здійснюється своєрідний відбір тварин, які бояться людей і асоціюють їх запах зі смертельною небезпекою. Тому зазвичай при випадкових зустрічах вовк намагається якомога швидше покинути це місце. Поведінка людини при зустрічі з вовком має бути спокійною, не варто робити різких рухів чи повертатися до тварини спиною. Рекомендується повільно відходити на безпечну відстань. Якщо вовк намагається переслідувати (напасти), можна спробувати налякати його гучними криками або звуками. Не намагайтеся втекти. Поранені та хворі вовки можуть бути небезпечними, а їх поведінка непередбачуваною.

ПОЛЮВАННЯ ТА БРАКОНЬЄРСТВО

Так само як рись і ведмідь, вовк охороняється міжнародними конвенціями та є пріоритетним природоохоронним видом у Європейському Союзі. На жаль, у середовищі мисливців вовка сприймають як «шкідника» через конкуренцію за здобич. Браконьєрське здобування вовків частіше трапляється у випадках конфліктів, коли хижак нападає на худобу і фермери самовільно приймають рішення позбутися «надокучливого» злодія.

Травмування людей трапляється рідко, оскільки вовки самі остерігаються людей.

ВИСНОВОК

Тепер ми знаємо, для чого необхідно забезпечувати сполученість у дикій природі. Одного лише створення заповідних територій недостатньо для збереження диких тварин. Зведена людиною інфраструктура, така як дороги, автомагістралі чи населені пункти, розбивають природні середовища проживання тварин на менші ізольовані частини, що перешкоджає їх переміщенню між місцями годування, спарювання та поширення. Великі хижаки потребують для життя величезних територій — від сотень до тисяч квадратних кілометрів. Відтак методологію визначення екологічних коридорів та забезпечення їх успішного функціонування, необхідно запровадити в регіональному масштабі. Це є основною метою проєкту «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах».

Екологічні зв'язки мають дві мети — відновлення та збереження. Очевидно, що друга є більш бажаною з точки зору витрат і ефективності. Заради здорових і стійких популяцій диких тварин ми постійно маємо думати “на крок наперед” — зберігати замість відновлювати.

Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine

ENI Cross-border Cooperation Programme

2014-2020

Посібник розроблено в межах проєкту «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах». Проєкт реалізовується філією WWF-Румунія в Марамуреші (Румунія) у партнерстві з ГО РахівЕкоТур (Україна), Національним парком Аггтелек (Угорщина) та SOS/BirdLife (Словаччина).

Проєкт «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах» стартував 1 жовтня 2019 року та фінансується Програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ENI 2014-2020 терміном на 30 місяців. Загальна вартість проєкту становить 1 550 871,83 євро, з яких 1 395 784,63 євро — внесок Європейського Союзу.

Цей матеріал створений за фінансової підтримки Європейського Союзу. Його зміст є виключною відповідальністю WWF-Румунія та не обов'язково зображає погляди Європейського Союзу.

Вебсайт програми: www.huskroua-cbc.eu

Співфінансується Європейським Союзом